

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

Вовк В. М.,

професор кафедри філософії
права та юридичної логіки
Національної академії
внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, доцент

КВІРИТОЦЕНТРИЗМ ЯК ФОРМА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТАРОДАВНІХ РИМЛЯН

Розглянуто малодосліджені питання культурної ідентичності стародавніх римлян. На прикладі останніх доведено, що етноцентризм є двоєдиним за своєю природою: з одного боку, сприяє консолідації спільноти, а з іншого, – породжує низку негативних явищ, таких як неприйняття чужих культур, формування зверхності стосовно їх представників.

Ключові слова: етноцентризм, квіритоцентризм, квірити, римська культура, чужий, римське право.

Рассмотрены малоизученные вопросы культурной идентичности древних римлян. На примере последних доказано, что этноцентризм является двуединым по своей природе: с одной стороны, способствует консолидации сообщества, а с другой, – порождает ряд негативных явлений, в частности, неприятие других культур, формирование надменности по отношению к их представителям.

Ключевые слова: этноцентризм, квиритоцентризм, квириты, римская культура, чужой, римское право.

In article rassmatryvayutsya maloyzuchennyye voprosy kulturnoy ydentychnosti ancient Romans. In Example ancient Romans dokazyvaetsya, that etnotsentryzm javljaetsja dvedynyye own way by nature: promotes konsolydatsyyu soobschestva and porozhdaet number nehatyynyyh phenomena – nepryyatyie other crops and generating superiority k predstavytelyamne own way of culture.

Keywords: etnotsentryzm, kviryototsentryzmu, Kvyryty, rymskaya culture, strange, rymское right.

Особлива наукова зацікавленість питанням стародавнього світу, зокрема питаннями римо-античної культури, може бути пояснена лише тим, що ми, живучи у ХХІ столітті, так і не можемо з'ясувати першовитоки власної культури. Спроба пізнати життя і культури тих, хто

віддалений від нас товщею століть, є спробою краще пізнати самих себе. Римська культура як феномен провокує на нові здогадки та наукові розвідки, оскільки і донині в цій царині ще достатньо білих плям. Однією із таких проблем, які сьогодні є актуальною, є проблема збереження національно-культурної ідентичності на тлі широкомасштабних глобалізаційних процесів.

Основне завдання, яке ми ставимо перед собою у цій статті, полягає у означенні культурологічного сенсу етноцентризму та однієї із форм його виявлення – квіритоцентризму.

Вперше термін «етноцентризм» був використаний у праці Л. Гумпловича «Расова боротьба» (1883), пізніше його фундаментально опрацював американський соціолог У. Самнер у книзі «Народні звичаї» (1906). У. Самнер вважав, що поняття етноцентризму є дуальним за своїм змістом: по-перше, відображає ідею окремої групи людей розглядати свою спільноту в якості референтної, відносно якої оцінюються усі інші групи; по-друге, тенденцію розглядати свою групу як таку, яка перевершує інші. У. Самнер у процесі вивчення етнічних груп виявив, що усім їм притаманне однакове сприйняття себе в оточуючому світі як центру світобудови. Таке уявлення про своє місце у світі породжує сприйняття інших етнічних груп (їх способу життя, зовнішності тощо) з позицій порівняння «наші» і «чужі». У. Самнер цілком переконливо доводить, що кожна група прагне сформувати у себе гордість і марнославство, хизується своєю перевагою над іншими, настійно постулює своє божественне походження [1]. В межах нашого дослідження цілком логічною, з цієї точки зору, є ідея походження римлян від бога Квірина.

Безсумнівно, що етноцентризм не є породженням сучасності, він має глибокі історичні корені і пов'язаний із формуванням образу «чужака» (для римлян – це *hostes*, варвар тощо), що було необхідною умовою ідентифікації людини із членами своєї родо-племінної спільноти. Яскравим прикладом зауваженого є відношення римлян до варварів, які мають потворну зовнішність, живуть за законами дикунства, вони жорстокі, скупі і неосвічені. Діставалося і грекам, культура яких суттєво вплинула на розвиток Риму політичного, правового і мистецького. Римляни вважали, що греки ліниві, розбещені і манірні. Таке відношення до представників чужої культури пов'язане і з тим, що представники конкретної спільноти постановили для себе, що вони «люди», а усі інші – менш вартісні людиноподібні істоти (і як тут не згадати сивобородого Ч. Дарвіна з його еволюційним деревом)*. Стосовно римлян, то призначення себе «людьми» з-поміж інших знайомих їм племен і народностей породило одну із особливостей римського способу виробництва і політико-правового облаштування – у римлян було заборонене ендегенне рабство (хоча кожне правило передбачає винятки – римський громадянин міг стати рабом у відповідності із скрупульозно виписаними нормами, більше того римлянин мав привілею – міг сам себе продати у рабство).

* Європейцям сьогодні, мабуть, повинно бути соромно за їх колоніальну політику та за відношення до жителів колоніальних земель як до неповноцінних людей.

Щодо розгляду римської культури з позицій етноцентризму, то ми маємо зробити уточнення. Під явищем «римського етноцентризму» будемо розуміти «квіритоцентризм», що дозволить уникнути методологічних та історичних неточностей. Римська культура і римський народ з часів свого формування не були власне гомогенними, а тому не репрезентували культуру однієї народності, племені чи народу: Рим і римський народ утворилися в результаті послідовного синоїкізму (злиття) найближчих етнічних груп (сабіян, латинян та етрусків). Історія людства знає лише один випадок (на прикладі Риму), коли штучно створена держава продукує народ не за етнічною чи релігійною ознакою, а за належністю до певної спільноти, яка гордо називає себе квіритами – нащадками бога Марса: «Римська община склалася з випадкових заходжих, вихідців із різних міст... Аби встановити мир між такою масою заходжих, необхідно було виробити загальну норму, абстрактне право. ...був створений народ, як множинність, об'єднаний спільним благом» [2, с. 261]. Тому цілком визнаючи положення теорії етноцентризму як форми усвідомлення своєї цінності конкретною національною культурою і засобом збереження культурної ідентичності, ми говоритимемо про римський народ та його культуру як про соціокультурне явище (пам'ятаючи про те, що насправді у Стародавньому Римі не було етнічної єдності, натомість була єдність державно-політичного характеру, яка поставала у явищі римського громадянства). Особливість римської общини, на думку німецького романіста В. Пьошля, слід шукати в єдності індивідуального Я і соціальної групи, патрона і клієнта, нобіля і його оточення, державного діяча і *populus Romanus* [3, с. 233].

Етноцентризм здатний абсолютизувати власну культуру і принижувати інші культури та їх цінність. Сутність етноцентризму найкраще була розкрита У. Самнером, який вважав, що неминучими є відносини відчуження та взаємної агресії між групами, коли власна група є центром усього сущого, центром світу, а усі інші групи оцінюються і вимірюються в зіставленні з нею (причому з обов'язковою переоцінкою «себе» і недооцінкою інших). Явну переоцінку своїх якостей і чеснот ми спостерігаємо у римлян, які є абсолютними прихильниками *ідеї Порядку* у всьому своєму житті[†].

З однієї сторони, етноцентризм є засобом збереження культурної ідентичності і культурної цілісності окремої спільноти, оскільки він дає змогу несвідомо відділяти носіїв чужої культури від своєї, здатний

[†] Прагнення до порядку поширювалося навіть на здобування військової здобичі шляхом прямого грабежу переможених: «Після взяття міста римляни чинять приблизно так: для здійснення грабежу виділяється з кожного маніпула певна кількість воїнів <...> або воїни ідуть на грабіж маніпулами. Але для цієї мети ніколи не призначають більшу частину війська, інші залишаються на місці <...>. Усі воїни, виділені для грабежу, зносять здобич до табору. Після цього трибуни ділять здобич порівну між усіма, причому не лише між тими, які залишалися в строю для прикриття, але й між тими, хто охороняв палатки, а також хворими і тими, які виконували якісь справи або доручення». У висновку Полібій зауважує про те, що при такій системі розподілу награбованого ніхто не хвилюється втратити здобич, усі одержують її порівну, «по справедливості»; в інших народів порушуються ці правила, що «буває джерелом найбільших бід» (Polib., Paul. 32-34).

консолідувати групу, що сприяє формуванню патріотизму і національної самосвідомості [4]. На відміну від греків, римляни всіляко возвеличували заслуги римського народу (а не окремого представника громади) і пишалися своєю належністю до римського народу, прикладом чого є заувага Флора: «Римський народ за сімсот років від царя Ромула до Цезаря Августа здійснив стільки діянь у мирних умовах і на війні, що при укладанні величч імперії з роками його вік представляється більшим. (2) Він так широко проніс свою зброю весвітом, що ті, хто прочитає про його справи, познайомляться не з одним народом, а з діяннями всього роду людського. І в такі його кидало труди і небезпеки, що буде здаватися, ніби у створенні імперії змагалися Доблесть і Щастя» (Flor. I.).

А з іншої сторони, етноцентризм сприяє формуванню негативної оцінки представників інших груп і культур. Цікавою ілюстрацією до цього положення є уривок із твору Плутарха «Йсида и Осирис»: «В мій час – жителі Оксиринха («Шукограда») ловили собаку, приносили її в жертву і поїдали, так ніби то це було жертвенне м'ясо, так як жителі Кинополіса («Псограда») поїдали рибу, яку називали оксиринх, або шука. В результаті вони почали війну і причинили немало шкоди одне одному; і пізніше і там і там навели порядок римляни, які покарали їх» (72). Віра у свою винятковість із-поміж інших народів сформувала у римлян визнання своєї провідності, яка втілювалася у переконанні, що вони несуть народам більш досконалі форми суспільної організації і досконалу систему цінностей. Наприклад, Лівій згадує про те, що під час підкорення іспанських племен у 211-206 рр. до н.е. Сципіон підкреслював, що метою римського завоювання є не захоплення заради захоплення, а скоріше поширення в землях, які оточують Рим, громадянського миру і суспільної організації, законності, а також вірності договорам. «Скликавши заручників, Сципіон, перш за все, заспокоїв їх: (8) вони тепер під владою римського народу, який надає перевагу не залякувати, а благоденствувати і прив'язувати до себе чужі народи довірою і союзами, а не утримувати їх в прикрому рабстві» (Liv. XXVI. 49). Історичні дані підтверджують втілення слів Сципіона в реальній практиці: він залишив в Іспанії численні клієнти. І ще один епізод, описаний Лівієм. Сципіона за збереження честі нареченої вимагає у калтиберського юнака «Будь другом римському народу. Якщо ти вважаєш мене хорошою людиною, – ці народи ще раніше визнали такими мого батька і дядька, – то знай, що в римській державі багато схожих на мене, (8) і немає сьогодні на землі жодного народу, якого б ти хотів мати за ворога і дружби з яким більше бажав би собі і своїм» (Liv. XXVI. 50).

Історія римської культури і римського народу є історією перетворення закритої общини на спільноту із широко відкритими очима чужим культурам. Чужість інших культур, які спершу не визнаюся, осміюються і лякають, поступово входять в орбіту римського повсякденного життя, призвичаються до нього, щоб потім постати повноправним складником великої римської культури. До речі, експансія чужорідних культурних елементів не завжди була агресивною і явною. На наприкінці республіки ми бачимо Рим, який «перейняв у етрусків релігію, і вона стала його державною релігією. Він запозичив у самнітів

озброєння і покоровив ним і самих самнітів, та інші народи. Він розгромив карфагенський флот і тепер був повелителем морів. Рим всотав грецьке мистецтво і створив своє, римське» [5, с. 17].

Квіритоцентризм як протиставлення римського народу іншим культурам найбільш яскраво виявився у так званому «образі Риму» (Лівій) або «римському міфу» (О. Штаерман), які в найбільш загальній формі представляли цілісне уявлення римлян про них самих, свій світ і своє призначення в цьому світі. Те, явище, яке ми сьогодні називаємо «римським міфом» сформувалося як переконаність квіритів у своїй всесвітній цивілізаційній місії, яка виявляється у праві управління покореними народами і країнами, заради ж щастя і процвітання цих народів. Римський пафос державності і величі римського народу поступово трансформувалися у пафос світового володарювання. Звичайно, ця ідея пройшла довгий шлях формування і ви кристалізації, набуваючи нових форм: від сліпої самовпевненості у своїй перевазі над іншими народами до офіційно-державної ідеологемі – Рим є миротворцем, лише Рим здатний об'єднати цивілізований світ і все людство. Ця ідеологема чітко передана літературними засобами у «Енеїді» Вергілія:

Все — твої римські нащадки: тут Цезар, тут Юліїв плем'я,
Що попід небо високе величчям своїм піднесеться.
От перед нами і той, що так часто тобі віщували —
Август — герой і нащадок богів, що знову появить
Вік золотий у краю Італійським, на нивах, де вперше
Щедрий Сатурн царював. І війною собі поневолить
Він гарамантів та індів, що в землях живуть краєсвітніх
За годовими кругами, по той бік од наших сузір'їв.
Де небодержець Атлант розпечені осі тримає.
Вже і тепер пам'ятаючи прикре богів віщування,
З жахом чекають його меотійці і царства Каспійські,
Ждуть і тремтять перед ним береги семигирлого Нілу.
Стільки землі не сходив ні Геракл у поході преславнім,
Як переслідував лань мідноногу і ліс Ерманта
Від кабана визволяв, і Лернейську поборовав Гідру.
Ні переможний Ліей, що веселим ярмом виноградним
Від верхогір'їв Нізейських жене переможених тигрів...
Чи ти вагаєшся й досі у подвигах мужність явити?
Чи й тепер ти боїшся в Авзонських краях оселитись?..
...Інші майстерніш, ніж ти, відливатимуть статуї з міді,
З мрамору теж, я гадаю, різьбитимуть лиця живії,
Краще в судах промовлятимуть, краще далеко від тебе
Викреслять сферу небесну і зір кругове обертання —
Ти ж пам'ятай, громадянине римський, як правити світом
Будуть мистецтва твої: у мирі тримати народи,
Милувать щирих підданців і вкрай довойовувать гордих».

На думку А. Бірюкова, «римський міф» починає формуватися у III–II ст. до н. е., в часи успішних загарбницьких війн і становленням Римської середземноморської держави, а в період ранньої Імперії ми уже

маємо чітко сформовану державну концепцію щодо вищості квіритів над усіма іншими народами [6]. За офіційною версією Август був саме тим політичним діячем, який втілював «римський міф» – Рим виконав свою історичну предназначеність, встановивши спокій і принісши світу «золотий вік». В ідеологічному плані це означало, що «Римський міф» доповнився ідеєю імперії та особистості обожесвенного імператора. Варто зазначити, що дослідники оминають тему «римського міфу» попри те, що існує велика кількість праць, в яких вказане питання зачіпається фрагментарно, і причин тут може бути безліч – від елементарної неувважності до ідеологічних проблем Риму та специфікою джерел (генеза «римського міфу» може бути прослідковано на основі усіх пам'яток правового, політичного, художнього характеру, які збереглися до наших днів)* аж до кон'юктурних чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Simmel G. *Soziologie. Untersuchungen ueber die Formen der Vergesellschaftung*. Hrsgg. v. O. Rammstedt. (Gesamtausgabe, Bd. 11). – Frankfurt a.M. : Suhrkamp, 1992; Simmel G. *Philosophie des Geldes*. (Gesamtausgabe Bd. 6). Hrsgg. v. D. P. Frisby u. K. Ch. Koehnke. – Frankfurt a.M. : Suhrkamp, 1989.
2. Юркевич П. З рукописної спадщини / П. Юркевич ; [упоряд., пер. укр. й комент. М. Ткачук]. – К. : KM Academia ; Пульсари, 1999.
3. Вулих Н. В. Римский классицизм: творчество Вергилия, лирика Горация / Н. В. Вулих. – СПб. : Академ. Проект, 2000. – 247 с.
4. Рахманин В. С. Этноцентризм и толерантность в национально-этнических отношениях / В. С. Рахманин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://conf.stavsu.ru/KONFL>.
5. Пронин В. Катулл / В. Пронин. – М. : Терра – Книжный клуб, 2003. – 303 с.
6. Бирюков А. В. «Римский миф»: некоторые вопросы историографии / А. В. Бирюков // XXI век: актуальные проблемы исторической науки : материалы междунар. науч. конф., посвящ. 70-летию ист. фак. БГУ (Минск, 15–16 апр. 2004 г.) / отв. ред. В. Н. Сидорцов. – Минск : БГУ, 2004. – С. 124–125.

* Основні джерела, з якими ми сьогодні маємо справу, це праці Полібія, Цицерона, Тита Лівія, Сенеки, Плінія Молодшого, Светонія, Тацита, Плутарха, Вергілія, Еннія, Гая, Макробія та ін.